

РИМСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Глория Бакърджиева

Когато преминаваме към историята на римското образование, трябва да отчетем неговите национални особености, които го отличават въпреки дълбокото и всестранно влияние на гръцкия образец.

Старото римско образование се основава на един вездесъщ принцип – зачитане на обичаите на предците, *mos maiorum*. Главната задача на онзи, който обучавал децата, била да ги научи да уважават тази традиция и да я превърнат в норма за всяко свое действие и мисъл. *Mos maiorum* бил не само етическа система, но се отнасял до всички сфери на дейност, включително и напълно практическите.

Ядрото, в което младата личност се изграждала по този модел, било семейството. Ролята на римското семейство се вижда най-ясно и категорично именно в областта на образованието. Дори през императорската епоха, когато обществените училища съществували вече от много време, Квинтилиан описва предимствата и недостатъците на домашното обучение и училищното образование като две противостоящи системи с еднаква сила на влияние.

Най-ранното обучение и възпитание в Рим за разлика от Гърция, било не в ръцете на роб, а в отговорностите на майката. Отгук и голямото значение на майката за израстването и развитието на всеки римлянин.

Когато детето станело на седем години, както и в Гърция, то се откъсвало от влиянието на жените в семейството и преминавало под ръководството на баща си. Една от най-съществените отличителни черти на римската педагогика била именно ролята на бащата като същински ръководител на възпитанието и образованието на сина си. Тази роля *paterfamilias* изпълнявал с голяма съзнателност и отговорност. Ярък пример за това е Катон Цензорът, представен от Плутарх като непрестанно бдящ над развитието на сина си, преподавайки му всички предмети с отговорност и уважение към самото дете.

Maximedebeturpueroreverentia, както добавя Ювенал, в чийто стих можем да открием един от основните белези на римската традиция.

На около шестнадесетгодишна възраст семейното образование приключвало. Момчето обличало мъжката тога и вече се включвало в числото на гражданите. Започвал *tirociniumfori* или подготовката за обществен живот, която продължавала около една година преди началото на военната служба. С това се заемал някой стар приятел на семейството и обществен деец, напреднал в годините, опита и почестите. Цицерон разказва как баща му го поверил на Квинт Муций Сцевола Авгур и как той се стараел да научи колкото може повече от примера на своя наставник. След една година стажът на форума завършвал и младежите се включвали в армията, където прекарвали две години.

Като цяло това т.н. старо римско образование следвало преди всичко един морален идеал – в общи линии идеала на античния полис, според който човекът отдавал себе си напълно на общността, на общественото благо. Както казва самият Цицерон: *Saluspublicasupremalexesto*.

Младежите били възпитавани не само в дух на зачитане на националната традиция, но също и на семейните обичаи. Всеки следвал достойните примери за подражание не само от националната история, но и онези на собствените му предци и родственици.

Идеалът, следван в образователно-възпитателния процес, бил дълбоко обвързан с римската религиозна нагласа. Всичко било свързано с благочестието, *pietas*, което се изразявало в пълно съблюдаване на традициите. Идеалът на римското възпитание бил този на *paterfamilias*, който умее да управлява добре своето семейство и имоти.

В старото римско образование на практика няма интелектуален елемент в чист вид. Той се развива под гръцко влияние.

Кръгът на изучаваните дисциплини включвал агрономство за успешно ръководство на собственото стопанство, медицински познания – за справяне с грижите за здравето на робите, и преди всичко право. Цицерон си спомня как още от детска възраст се изучавали текстовете на законите от Дванадесетте таблици. Реториката и философията се появили едва под гръцко влияние. Типичното старо римско красноречие било всъщност доста стегнато, трезво и сухо.

С оглед на историческите факти, може да се каже, че Рим имал своя оригинална педагогическа традиция, но римското образование се развило в доста различна посока, тъй като били приети формите и методите на елинистическото образование. Рим завладял Гърция, но както казва Хораций

*Graecia capta ferumvictoremcepit et artes
IntulitagrestiLatio.*

Всъщност от този момент вече не съществували отделно елинистическа цивилизация и римска цивилизация, а както заключава А. Мару, немският

термин *hellenistisch-römische Kultur* отразява най-добре и най-пълно това явление.

Етапи на гръцкото влияние

Може да се говори за влияние на Гърция върху Рим още от създаването му. Рим възникнал в покрайнините на гръцкия свят много малко по-късно в близост бил създаден гръцкият град Куме, който разпространявал гръцко влияние наоколо. Първоначално това влияние достигнало до римляните чрез етруските, които усвоили много от гърците. През V и IV век пр. Хр. Се осъществили преки контакти чрез прилива на гръцко население и гръцкото влияние проникнало навсякъде – в религията, изкуството и т.н. През III век римляните завладявали *Magna Graecia*, през II век Македония и Гърция, в 132 г. добавили Пергам в Мала Азия, с което римската държава станала двуезична, обхващайки многобройни провинции, говорещи гръцки език.

Още през IV век вече имало римски политици, които говорили с гърците с лекота на техния език. Първоначално гръцкият език бил за римската аристокрация език на дипломатията, международен език, но с течение на времето те открили в него пътя към ораторското изкуство.

С реториката и литературното образование, заложено като нейна основа, Рим открил всички страни на гръцката култура. Постепенно интересът и благосклонността към гръцката култура обхващал все по-голям кръг от римската аристокрация Рим бил завладян от нея, както това ясно се вижда в случая с театъра.

Въпреки този ентузиазъм, с който мнозинството приемало гръцките дисциплини, съществували и кръгове, които проявявали открита враждебност към това влияние, подхранвани от духа на традицията и от национална гордост. Многобройни решения на сената прогонват от града едни или други философи, като през 161 г. дори е разпоредено изгонването на всички философи и ретори.

В действителност, след едни или други препятствия, гръцката кауза е спечелена сред сенаторското съсловие още през II век пр. Хр. Дори Катон, който заклева сина си да не учи гръцки, в напреднала възраст сам се отдава на занимания по езика в желанието си да изучава Тукидид и Демостен.

Така римската аристокрация възприела гръцкото образование за своите деца. Най-напред то се осъществявало от многобройните гръцки роби. Такъв е най-старият пример с Ливий Андроник, грък от Тарент, отведен в робство след завладяването на града, който обучавал децата на своя господар. След освобождаването си той се занимавал с преподаване в обществено училище. Работил, както като домашен учител, така и като училищен преподавател. Не всички учители по гръцки били роби. Привлечени от голямото търсене, свободни гърци се стичали в столицата. Към 167 г. пр. Хр. Полибий отбелязва присъствието на многобройни квалифицирани учители в Рим.

Римските фамилии не щадели средства за осигуряване на най-доброто гръцко образование за своите деца. Жените също имали достъп до гръцкото

образование и култура. Корнелия, майката на Гракхите, имала истински литературен салон и не била единствена.

В стремежа си да получат пълно гръцко образование, младите римляни не се задоволявали с обучение от преподаватели, които можели да открият или привлекат в Рим, но пътували в Гърция, за да получат знанията, достъпни на гърците по рождение.

Въпреки големия ентузиазъм за получаване на гръцко образование, някои негови страни и по-конкретни изучавани дисциплини не станали обект на значим интерес от страна на римляните. Това преди всичко били музиката и спортното обучение. Музиката сякаш не изглеждала достатъчно сериозна на римляните. В по-голяма степен тя се смятала като подходяща за образованието на момичетата, но и в този случай не прекалено. По същия начин атлетизмът никога не влязъл в римските нрави. Ако гимнастическите упражнения били възприети, то това било по-скоро под формата на хигиена, а не на истински спорт. Те се превърнали в добавка към престоя в парните бани.

Спортът и музиката, които вече и в еленистическия свят по-скоро се практикували от професионалисти, имали слабо влияние върху римското образование.

Всъщност, гръцкото влияние върху образованието се разпростряло на широко и се проявявало в две различни форми: редом с истинското обучение в гръцки дисциплини на гръцки език, което римската аристокрация се стремяла да осигури на децата си, се развивало обучение, точно копиращо по съдържание гръцкото, но на латински език. Така, успоредно с гръцкото образование, постепенно се развивала системата на латинските училища. Смята се, че началните се появили още през VII-VI в пр. Хр., средното образование се формирало през III век, а висшето се появило през I век пр. Хр.

Възникването на началното училище може да се датира различно. Сигурен извор е Плутарх, който разказва, че някакъв учител на име Спурий Карвилий открил първото платено училище, а той самият бил освободенец на консул от 234 г. пр. Хр. Според Ливий начални училища от класически тип съществували около 445 г. пр. Хр. А. Мару смята, че употребата на писмеността, която се свързва с приемането ѝ от етруските по времето на римските царе, недвусмислено трябва да се свърже с наличието на начално училищно образование. За това според него са доказателство табличките от слонова кост с гравирани азбука на горния край, които вероятно са служели за образец на млади писари. Най-известна е датираната около 600 г. пр. Хр. Плочка от Марсилиана Албения. Тези етруски таблички показват паралел между гръцката и етруската система на обучение. По аналогия може да се допусне, че в това време методите на латинското начално образование са били идентични.

Латинското средно образование се появило доста по-късно, към средата на III век пр. Хр. Това забавяне е напълно обяснимо. Средното образование в Гърция се опирало на тълкуването на големите поети и преди всичко на Омир, докато римската култура по това време все още не разполагала с национална литература. Оттук следва една парадоксална черта на римската култура и

образование: латинската поезия била създадена, за да осигури материал за тълкуване в процеса на обучение.

Първият римски поет и първи учител по латинска литература е същият онзи първи учител по гръцки в Рим Ливий Андроник от Тарент. Той превежда „Одисея“ на латински, служейки си с древния сатурнов стих. Този текст Андроник обяснявал на учениците си успоредно с гръцките класици.

Дълго време това била римската поезия. Две поколения по-късно, Ений, също наполовина грък, продължил да тълкува редом с гръцките автори собствените си стихове.

Още рано, най-вероятно по времето на Гракхите, това обучение станало автономно и преминало връцете на *grammaticilatinii*, които работели успоредно с гръцките граматисти, преподаващи на гръцки. Андроник оставал в програмата. Ений му оспорвал първото място.

Едва по времето на Октавиан Август средното образование на латински език добило завършена форма и можело да съперничи на гръцкото по образователна стойност. Това станало, когато един освободенец на Атик, Квинт Цецилий Епирота, малко след 26 г. пр. Хр., поел инициативата да избере като автори за тълкуване „Вергилий и другите нови поети“/по Светоний/.

Другият дял на средното образование – теоретичното изучаване на езика намерил първата си изява в произведението на Варон /живял между 116 и 27 г. пр. Хр./ *De Grammatica* от *Disciplinarum Libri*.

Висшето образование в доминиращата си форма – реториката, се появило в Рим на латински едва през I век пр. Хр. И преживяло доста трудности в установяването си. Първата реторическа школа била открита през 93 г. пр. Хр. От Луций Плоций Гал, клиент на Марий, като на следващата година била закрыта с едикт на цензорите като нововъведение, противоречащо на обичая на предците. За педагогиката на Плоций можем да съдим по един анонимен учебник, наречен „Реторика, посветена на Херенний“, създаден между 86 и 82 г. от ученик на тази школа. Авторът проявява „модерен подход“ като се противопоставя на класическата реторика на гръцките школи /макар и очевидно подготвен според тях/ и търси път за освобождаване от натрупаните правила и за приближаване на обучението до практиката и живота. Той предпочита теми от съвременния римски живот – правни проблеми и политически ситуации.

Консервативно настроената аристокрация, която искала да запази реториката на гръцки, за да бъде достъпна само за техните деца, възпирала развитието на латинското ораторско изкуство чак до времето на Цицерон, който се заел с неговото установяване и развитие. Колкото и странно да изглежда, произлязъл от аристократичен род и получил реторическо образование на гръцки език, именно Цицерон направил възможно овладяването на ораторското изкуство на латински език. Не само неговите речи служели като пример за подражание, но той написал и трактати като *De Inventione*, *De Oratore*, *Brutus*, *Orator*, които положили плодородна почва за развитие на латинското красноречие.

С философските си произведения от *De Re Publica* до *De Officiis* Цицерон създавал на латински технически език, който да позволи прехвърлянето на гръцката мисъл и така станало възможно да се положат основите на философско образование на латински.

Въпреки всичко, влиянието на Цицерон във философията не успяло да се разпростре както в реториката и философията в Рим останала в много голяма степен на гръцки език. Разбира се, имало римска философия – първо предимно питагорейска, по-късно епикурейска по време на Републиката, а стоическа по време на Империята, нео-платонизъм през III – IV в. сл. Хр. Имало философи след Цицерон, които пишели на латински, но гръцкият останал много силен. Дори онези, които пишели на латински като Сенека, получили философското си образование на гръцки.

В областта на науката образованието също се запазило предимно на гръцки. Единствено по-практичните дисциплини като архитектура и земемерие се развивали на латински. Само обучението по медицина било т.д.к. „натурализирано” в Рим. Това, обаче, станало доста късно. По време на Републиката и Ранната Империя било на гръцки език. Едва през IV, V в. сл. Хр. Се появила медицинска и ветеринарно-медицинска литература на латински език, предимно преведена от гръцки оригинал.

Език на образованието в Рим

Римлянинът ставал образован и на двата езика – *utriusque linguae*. Изучавал се не само родният език, но и един културен език, който предавал традициите на познанието. Римляните виждали в гръцката култура източника на своето духовно развитие, както подчертава това Квинтилиан.

Те първи се възползвали от систематизираното изучаване на чужд език като средство, чрез което да задълбочат овладяването на родния. Още от малки учениците превеждали от гръцки на латински и обратно и съпоставяли Цицерон с Демостен, Вергилий с Омир.

Всъщност, Римската империя била двуезична. Въпреки политическото обединение под давлението на Рим и културното единство, повлияно от Гърция, средиземноморският свят бил разделен на две сфери на влияние в езиково отношение. Поради престижа на гръцката култура римската държава никога не се опитала да наложи латинския език на източните провинции. Дори в съдебните процеси, изцяло под римско влияние, на изток се говорело на гръцки.

Що се отнася до образованието, малцина гърци изучавали латински. Това били само онези, които се стремели към високи постове в държавната администрация, намиращи се в столицата, или към високи чинове в армията, която била командвана изцяло на латински. По-късно основаването на Константинопол създавало в центъра на гръцките провинции средище на латиноезичната култура.

Докато в Рим въведеното през II в. пр. Хр. двуезично образование никога не било поставено под въпрос и оцеляло, поне на теория, докато съществувала античната традиция.

През II в. пр. Хр. За един римлянин да бъде културен означавало да знае гръцки. Това познание придобивало все по-голяма важност. Достатъчно е, казва А. Мару, да отгърнем страниците на Цицероновия „Брут“, да погледнем списъка на ораторите от миналото, за да се убедим в това. През 90-те години пр. Хр. било естествено културният римлянин да владее гръцки като роден език. Ако погледнем самия Цицерон, при него овладяването на гръцката култура от римляните достигнало пълния си разцвет. Големият оратор не само знаел езика до съвършенство, но след обучението по реторика и философия, което получил в Атина и Родос, владее цялата гръцка култура на своето време. Той превел Арат, Платон, мнозина оратори, декламираше като софист, водеше на гръцки част от кореспонденцията си до близките. Чрез ползването на гръцкия език Цицерон обогатява латинския и му дава нови измерения, както в областта на реториката, така и на философията.

След Цицерон за знанията на римляните по гръцки език не остава друга възможност, освен постепенно да отслабват. До негово време двата езика нямали еднакво културно равнище. Все още нямало утвърдена латинска литература, която да служи за предмет на изучаване в училище. Ений не може да се равнява с Омир. Когато обаче, Квинт Цецилий Епирота провел училищна реформа и изучаването на новата римска поезия станало част от образователната програма, латинският език придобил своята основа и своя източник на естетически ценности. Неговата роля в образованието се утвърждавала все повече и повече и вече можела да се равнява до голяма степен и дори да бъде в надпревара с гръцкия език. От този момент нататък за един римлянин да бъде културен означавало да познава Вергилий и Цицерон.

От друга страна, ученикът не разполагал с толкова много време да изучава в дълбоки подробности и двата езика. Педагогически погледнато, строг и цялостен билингвизъм не могъл да се запази като естествен метод. С течение на времето, най-ясно през късната Империя се вижда разделянето на две на гръко-римската култура на Средиземноморието и оформянето на латински запад и гръцки изток. Въпреки това, римското училище никога не престава да преподава гръцки. Разликата е в качеството на обучението и постигнатите резултати. Още през I век сл. Хр. у Квинтилиан вече се наблюдава известен спад на нивото на познание по гръцки език. Той самият изисква изучаването на гръцки език и го владее във висока степен, що се отнася до собствената му реторическа специалност, а и до познаването на гръцката литература. Много по-често, обаче, цитира римските автори Вергилий и Цицерон. Неговият елинизъм, както отбелязва А. Мару, е вече по-скоро познание, отколкото нагласа и светоглед в сравнение с Цицерон.

Едно поколение по-късно, Плиний Млади говори за своето обкръжение от хора образовани *utraquelingua*, но нивото на владеене на гръцки, за което споменава, изглежда по-скоро като поза и стремеж за придържане към реалностите на миналото, отколкото действително състояние на културата по това време.

Постепенно станало така, че гръцкият език, който римляните владеели, бил повече книжовен и традиционен, отколкото съвременен и жив. Той се запазил в някои кръгове, преди всичко сред теолозите, медиците и философите. Последните елинисти се забелязват сред поддръжниците на неоплатонизма, като Боеций през VI в сл. Хр.

Спадът в разпространението на гръцкия език в римското образование се отразил на методите на обучение. През първите векове образованието било наистина двуезично. От най-ранна възраст детето било поверявано на гръцка прислужница или роб и научавало да говори първо гръцки преди латински. Това очевидно било широко разпространена практика, защото Квинтилиан през I в сл. Хр. съветва да не се закъснява с обучението по латински, за да не се увреди латинското произношение под влияние на гръцкия език. Когато достигнело училищна възраст, детето започвало обучение по двата езика едновременно, като първо се въвеждал гръцкият.

Откритите учебници ни позволяват да си създадем обща представа за обучението по чуждия език в римското училище. Такива са двуезичните учебници, наречени *Hermeneumata Pseudodositheana*, които направени вероятно за ползване от гърци, били пригодени също и за употреба от говорещи латински. Те започват с гръцко-латински речник в азбучен ред, после подреден по теми в глави /имена на богове, зеленчуци, риби, птици, морски теми, медицински теми и т.н./. Накрая се стига до малки, прости текстове, някои под формата на разкази, други на диалози.

По-ясна представа за употребата на двуезичните помагала оставят източните учебници за учене на латински от говорещи гръцки, намерени в Египет. Те показват, че първо се изучавала азбуката, а след това се преминавало към работа с прости текстове, подобни на тези в *Hermeneumata*. Правели се упражнения по превод. Намерени са опити за превод на три басни на Бабрий дума по дума. След постигане на това ниво на владеене на езика се преминавало към работа с класически автори.

Библиография: Marrou, H-I. Histoire de l'Education dans l'Antiquite, 1948